

Prezrena elita. Plemstvo Hrvatske i Slavonije nakon 1918. godine*

U radu se prikazuje položaj hrvatskog i slavonskog plemstva prije Prvog svjetskog rata te njegova sudbina nakon sloma Habsburške Monarhije. Plemstvo je već od kasnog 19. stoljeća sve teže moglo održavati korak s usponom moderne građanske elite, osobito u ekonomskom pogledu. Tranzicija u jugoslavensku državu 1918. godine suočila ga je s korjenitim promjenama jer je u novoj državi načelno tretirano kao neprijateljski element. Ipak, beogradski je režim prema plemstvu imao dijelom diferencirani pristup, preferirajući dakako plemiće koji su i prije 1918. smatrani jugoslavenski orijentiranima. Međutim, svo je plemstvo bilo izuzetno pogođeno agrarnom reformom započetom 1919., koja je do početka 1930-ih godina imala provizorni značaj, zaoštravajući tako dodatno frontu između seljaka, osobito novo-koloniziranih iz pasivnih krajeva, i zemljoposjednika.

Historiografija se nije ozbiljnije posvetila položaju hrvatskog i slavonskog plemstva nakon završetka Prvog svjetskog rata, kao da su plemići propali i izumrli zajedno s Habsburškom Monarhijom. Razlozi su takva postupka očiti. Plemstvo je iz socijalnih i političkih, a ono stranog podrijetla i nacionalnih, razloga postalo nepodobno. Država nastala 1. prosinca 1918. – Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca bila je po formi monarhija s dinastijom Karadorđević, ali bez vlastitoga plemstva. Premda kraljevina od 1882., Srbija nije imala tradiciju vlastitoga plemstva, nije ga ni pokušala formirati nakon 1882., a još manje nakon ujedinjenja 1918. Plemstvo se kao elita propale i neprijateljske države našlo na meti novoga režima, podijelivši sudbinu cijeloga habsburškoga nasljeđa koje su države nasljednice Monarhije i novi režimi namjerno prikazivali u negativnom svjetlu. U središtu njihova narativa bila je vlastita nacija/država, nastala upravo na razvalinama stare Monarhije, koju je trebalo prikazati kao anakronu i trulu, predodređenu za raspad. Dakako, ne mislim da je Habsburška Monarhija bila dobro uređena moderna država, nego da je cjelina njezina nasljeđa namjerno pretvorena u periferiju nacionalnih narativa, koji su nerijetko hipertrofirali negativnosti ili prikazivali postignuća kao rezultat isključivo vlastite djelatnosti. U recentnije

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost u sklopu projekta br. 5974, Tranzicija hrvatskih elita iz Habsburške Monarhije u jugoslavensku državu voditeljice prof. dr. Iskre Iveljić.

vrijeme niz se istaknutih istraživača zalaže za balansiraniju interpretaciju toga nasljeđa.¹ Nakon raspada socijalističke Jugoslavije i osnutka samostalne hrvatske države, plemstvo je postalo popularno, smatrano dokazom hrvatske pripadnosti Europi, pa je taj trend rezultirao i povećanjem interesa za povijest plemstva. Ipak, njegov položaj nakon 1918. i dalje nije sustavno znanstveno obrađen.²

Promjena položaja plemstva nakon 1918. nameće tematiziranje odnosa plemstva prema tranziciji ili preciznije rečeno tranzicijama jer je ono i u prethodnim razdobljima bilo izloženo korjenitim promjenama. Tijekom 19. stoljeća i u hrvatskim zemljama stasa nacionalni pokret i počinje modernizacija, proces koji formalno počinje nakon 1848. ukidanjem feudalizma i staleškog društva. Tu je tranziciju nemali dio plemstva prihvaćao tek kao nužno zlo, iako je ona bila očekivana i u razvijenim je europskim zemljama već prije započela. Za razliku od ugarskog, hrvatsko-slavonsko plemstvo do 1848. uglavnom se zalagalo tek za promjene unutar postojećeg okvira, pa je 1840-ih nemoguće naći hrvatskog L. Kossutha ili I. Szechenyija. Tranzicija nakon 1848. među plemićima je shvaćena kao oktroirana, čemu je doprinio i neoapsolutistički režim koji je početne modernizacijske reforme nametao u centralističkom maniri, bez udjela lokalnih elita i dovoljnog poštivanja specifičnosti pojedinih zemalja Monarhije. Stoga, ne čudi da se stara elita znatnim dijelom opirala takvom režimu, nastojeći sačuvati što veći dio svog političkog i socio-ekonomskog utjecaja. Ukidanje staleškog društva i feudalizma te proces zemljišnog rasterećenja tijekom 1850-ih suočili su plemstvo s gubitkom ekonomskih i političkih povlastica i nemalog dijela zemljoposjeda. Ono više nije *natio politica* i premda punoljetni velikaši i dalje imaju pravo biti virilisti, staleški je sabor zamijenjen građanskim s većinom izabраниh zastupnika. Bivši feudalni gospodari izgubili su prerogative velikih kraljevskih prava poput patrimonijalne sudbenosti, a podanici su postali slobodni ljudi. Ključni gubitci na gospodarskom polju obuhvaćali su ukidanje povlastice neplaćanja poreza i gubitak selišnih zemalja uz odštetu koja se dugoročno otplaćivala kao zemljišno-rasteretni javni dug, pa plemstvo za izgubljene zemlje nije odmah dobilo kapital koji bi moglo uložiti u agrarni vid kapitalizma.³ Najbolje početne uvjete za prilagodbu imali su veleposjednici, a diljem Monarhije postojale su razlike u stupnju adaptacije starih elita. Primjerice, plemićki veleposjednici u češkim zemljama relativno su se dobro i na vrijeme uspjeli prilagoditi promjenama.⁴

¹ V. npr. COHEN 2007; CSÁKY 2002; CSÁKY-ZEYRINGER 2000; JOHNSTON 2015; JUDSON 2016.

² Jedan je od rijetkih naslova koji nastoji obuhvatiti plemstvo kao cjelinu: KOLAR 1995. Određeni podatci mogu se naći u radovima o pojedinim plemićkim obiteljima i o agrarnoj reformi. Npr. ŠIMONČIĆ-BOBETKO 1997; ISTA, 1993; NAJČER SABLJAK 2012.

³ O zemljišnom rasterećenju v. GROSS 1985; POPOVIĆ, 1993.

⁴ GLASSHEIM 2005: 13.

Za razliku od tranzicije započete 1848. formulirane pozitivnim propisima pa time svima jasne, ona koja se odvijala od kasnog 19. stoljeća bila je na prvi pogled „nevidljivija“, iako je za plemstvo (ali i neke druge dijelove elite) značila velike promjene. Na političkom planu očit je pomak ka masovnoj politici i demokratizaciji, donji slojevi postaju ciljanom publikom političkih stranaka raznolikog profila, od socijal-demokratskih, kršćansko-socijalnih do nacionalističkih, a sitno-građanski slojevi počinju se odnositi prema građanskoj eliti kao ona nekada prema plemstvu – zazorno i u nastojanju da se emancipiraju. Modernizacija je također značila da su urbani donji slojevi obrazovaniji nego prije, da im je materijalni standard bolji, te da žele iskoristiti mehanizme koje im moderno građansko društvo pruža na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom planu. Oni više nisu udaljeni i u fizičkom i u prenesenom smislu, zgurani u „najamne kasarne“ na rubu grada ili u tvorničkom krugu, ili pak u neuglednim dvorišnim zgradama, nego su sve zastupljeniji i vidljiviji u javnosti – tisku, manifestacijama, demonstracijama, ali i u opuštenoj dokolici.⁵ Vrijeme je to „velikih gradonačelnika“, popularnih upravo zbog komunalne politike kojom uspješno pridobivaju „obične ljude“ jer su posrijedi projekti korisni ne samo uskoj eliti nego svim stanovnicima. To su zahvati poput novih vodovodnih i kanalizacijskih mreža, regulacije gradskog prometa (u Beču i Budimpešti promptno se uvodi podzemna željeznica), ali i uređenja reprezentativnih javnih površina i otvaranja novih institucija. Najbolji je primjer takve politike bečki gradonačelnik Karl Lueger, kršćanski-socijal, dok je u Hrvatskoj to Adolf Mošinsky, najdugovječniji zagrebački gradonačelnik. Zamijenivši oporbenog Milana Amruša, Mošinsky je shvatio da se neće dulje održati na poziciji samo kao pristaša režima, pa potiče pothvate poput izgradnje sljemenske ceste, kanalizacije i prelaganja potoka Medveščak. Nova situacija poticala je i plemstvo na određene promjene. Iako su trendovi masovne politike izazivali uglavnom negativne kritike plemstva, jedan mali dio nastojao se prilagoditi političkim promjenama, pa i u najuglednijim rodovima postoje pojedinci koji su se priklonili novim opcijama poput „crvenog princa“ Aloyisa Liechtensteina koji je nakon neuspjeha svog školskog prijedloga 1891. prešao iz konzervativnog u kršćansko-socijalni tabor. Pripadao je skupini tzv. socijalnih aristokrata te bio povezan krugom oko baruna Karla von Vogelsanga zastupajući kršćansko-socijalne reforme na neostaleškoj podlozi.⁶ U Hrvatskoj i Slavoniji tada nema pandana Liechtensteinu. Međutim, sve izraženija snaga građanstva, osobito u ekonomskom pogledu, postupno je primoravala plemićke zemljoposjednike na suradnju s građanstvom kao dio strategije samoodržanja kao elite.⁷ Do prijeloma stoljeća uspješni građanski poduzetnici

⁵ V. MADERTHANER-MUSNER, 2000.

⁶ STEKL 2010: 1003-1004.

⁷ Još je Werner Sombart održanje kao elite („Obenbleiben“, tj. ostati na vrhu) smatrao središnjom analitičkom kategorijom u istraživanju modernog plemstva. V. pregledno: BRAUN 1990.

nametnuli su se kao nova ekonomska elita, a k tome je dio njih kupio plemićke zemljoposjede, pretvorivši ih u uspješne poslovne pothvate ili ih koristeći u reprezentativne svrhe. Među najvećim zemljoposjednicima u Hrvatskoj i Slavoniji početkom 20. stoljeća bila je židovska građanska obitelj Gutmann, podrijetlom iz Ugarske i s odličnim vezama s Ugarskim savezom industrijalaca.⁸

Plemstvo koje je htjelo održati svoj zemljoposjednički i elitni ekonomski status moralo je modernizirati imanja za što mu je trebao kapital, tim više što za razliku od ugarskih zemljoposjednika, nije dovoljno potpomagano potezima vlade poput tarifne politike ili poticaja, hipotekarnih zavoda i sl.⁹ Krajem 19. stoljeća domaći će kapital ojačati dovoljno da bude potencijalni partner plemstvu, pa će u tom razdoblju politička i ekonomska orijentacija u pravilu biti povezane. Lijepo se to dade razaznati početkom 20. stoljeća kada se hrvatskom i srpskom kapitalu pridružuje bitno jači češki kapital, a pojedini dotad konzervativni aristokrati postat će dijelom Hrvatsko-srpske koalicije, poput Miroslava Kulmera mladeg. I politička se situacija promijenila, suočavajući aristokraciju s novim izazovima. Početak 20. stoljeća obilježen je krizama i sukobima kako u Habsburškoj Monarhiji tako i izvan nje, a aneksija Bosne i Hercegovine i Balkanski ratovi pokazali su važnost južnoslavenskog pitanja.

I hrvatska je politička scena uzburkana novim strankama, demonstracijama, atentatima jugoslavenske nacionalističke omladine te sve nezadovoljnijim seljaštvom i radništvom. Stoga, hrvatsko-slavonska aristokracija osjeća kako je izolirana, osobito je njezin izrazito konzervativan i prougarski dio nakon sloma režimske Narodne stranke 1906. i ugarske Liberalne stranke, te uspona Hrvatsko-srpske koalicije, smatrao da je prepušten sam sebi. Da situacija bude složenija i vrhovi Monarhije bili su podijeljeni, a njezina dualistička struktura, komplicirana sama po sebi, izazivala je teškoće u procesu političkog odlučivanja. I unutar vladajuće kuće vladala je nesloga, jer se prijestolonasljednik u ključnim političkim pitanjima nije slagao s vladarom. Uostalom, i sam je Franjo Josip I. bio utjelovljenje podijeljenosti jer je kao austrijski car i ugarsko-hrvatski kralj morao različito djelovati i odlučivati.¹⁰ Stoga su mnogi aristokrati uoči Prvog svjetskog rata imali osjećaj kako se njihov svijet urušava. K tome valja imati na umu da su neki važni aristokratski rodovi izumrli u muškoj liniji, otišli s hrvatskog prostora ili se povukli iz javnog života (Nugent Westmeath, Sermage, Hillebrand von Prandau,

⁸ Najveći je privatni posjednik Banske Hrvatske nakon prodaje imanja knezova Schaumburg-Lippe početkom 20. stoljeća knez Albert Lamoral von Thurn und Taxis sa 64.411 jutara. Posjed Gutmann iznosio je 60.910 jutara. Gutmanni su 1869. nobilitirani kao de Gelse, a 1904. postaju baruni de Belišće. U Slavoniju dolaze 1884. i kupuju posjede na kojima organiziraju industriju prerade drva s vlastitom željeznicom te industrijskom kolonijom. ŠIMONČIĆ-BOBETKO 1997: 27, 71, 74-77; VOLNER 2012: 456, 464.

⁹ GROSS 1978-1979: 136.

¹⁰ BELLER 1996: 190.

Janković Daruvarski...), dok su neki nevelikaši (Nikola Tomašić, Vladimir Nikolić, Antun Mihalović...) postali vodeće ličnosti, zahvaljujući političkoj djelatnosti i ekonomskoj probitačnosti.

Premda je aristokracija ostala lojalna suverenu, sve je više bivala okrenuta strategijama samoodržanja, a osjećaj napuštenosti i od bečkog i od peštanskog središta jedan je njezin dio pomalo otvarao i jugoslavenskim opcijama, koje su prema kraju rata postajale sve atraktivnije. Sarajevski atentat očekivano je izazvao ogorčenje i konsternaciju plemstva, koje je spremno uprlalo prst u Srbiju. Objava rata dočekana je uglavnom s olakšanjem, kao potez nužan da se obrani čast dinastije i države, i ukloni neprijatelj koji ih ugrožava.¹¹ I dio mladih plemića na početku je shvaćao ratni konflikt kao pitanje časti. Neki su se sami odmah javili u vojsku, poput vrsnog izumitelja Marcela Kiepacha, koji je 1915. poginuo u Galiciji u dobi od samo 21 godine.¹² Drugi, poput Juraja Oršića, rat su shvatili kao priliku da pokažu svoju čast, hrabrost, jahačko umijeće i odanost suborcima, doživljavajući ga kao neku vrstu lova u kojem je i sam lovac izvrnut pogibelji.¹³ Bilo je ipak i drukčijih primjera, poput poručnika Oskara Jelačića Bužimskog, zarobljenog 1915. u Galiciji. Iako o njegovu ponašanju u zarobljeništvu postoje proturječni podatci, uključujući i njegove vlastite iskaze o pridruživanju boljševicima, očito je da je oženio Ruskinju te sudjelovao u Prvoj srpskoj dobrovoljačkoj diviziji. Nakon dvije provedene pa obustavljene istrage (1919. i 1921.) postao je 1921. oficir Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i umirovljen je 1929. u činu bojnika.¹⁴ Jelačić je ipak više iznimka nego pravilo. Lojalnost prevalentne većine plemstva dinastiji nije bila upitna, a počivala je ne samo na tradicionalnim zasadama nego i praktičnim razlozima. Propadnu li dinastija i Monarhija, plemstvo nema budućnosti i postaje ograničena grupa jer bez suverena više nema novih nobilitacija niti podjele viših plemićkih naslova.

Uoči i neposredno nakon završetka Velikog rata plemićki su zemljoposjednici izloženi valu nasilja, lokalnog stanovništva i zelenog kadra – najčešće povratnika iz ruskog zarobljenništva. Tako su klanječke Nove Dvore 1. – 2. XI. 1918. napali seljaci. Naoružane muškarce slijedile su žene koje su trpale plijen na kola ili u košare. Nasilje je obuzdano tek 4. XI., a rezultiralo je s čak 6 mrtvih seljaka i štetom od 1 milijun kruna.¹⁵ Nisu stradavali samo napadači, barunicu Mariju Adamović u Slatinskom Drenovcu ubio je ruski povratnik bez ikakva povoda, štoviše,

¹¹ Takav je stav grofa Stjepana Erdödyja. Taj konzervativni velikaš izrazite antisrpske orijentacije ipak je osudio antisrpske izgrede te dao ostavku na mjesto predsjednika Kazina. HDA 712, Dnevnik Stjepana Erdödyja, sv. 7, 26. srpnja i 2. rujna 1914.

¹² HOMEN 2005: 116.

¹³ ORŠIĆ 1917. HAMERŠAK 2013: 269.

¹⁴ MOLNAR 2012: 5.

¹⁵ ŠIMONČIĆ-BOBETKO 1997: 177

žrtva je bila poznata kao dobrotvorka! Napadima su najviše bili izvrgnuti plemići stranog podrijetla i Židovi, te obitelji koje su slovile kao „nenarodne“. Situacija je bila nešto bolja u Slavoniji jer su se tamo nalazili posjedi srpskih vlasnika, kako Crkve tako i civila. Dolazak srbijanske vojske smirio je najgori val nasilja, ali je ono ponegdje nastavljeno i početkom siječnja 1919., poput podmetanja požara u Bajnskim dvorima, u ožujku 1919., kako se vlasnik Samuel Festetics, izbjegao u Maria Trost, ne bi vratio. Razjarenu masu nije zanimalo što je stradala vrijedna umjetnička zbirka.¹⁶

U Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca plemstvo je postalo odbačena elita, prihvatljivi režimu bili su samo pojedinci. Plemići su se zatekli u novoj državi s novim granicama, u kraljevstvu bez vlastita plemstva, s njima neprijateljskom dinastijom na čelu. Nestala je tako država u kojoj su imali važnu ulogu, a nove su granice značile i cjepkanje njihovih imanja, ali i brojnih rodbinskih, političkih, ekonomskih i kulturnih veza. Velikaši koji su imali rasprostranjene nadnacionalne mreže po cijeloj Monarhiji i izvan nje, našli su se stisnuti unutar novih granica, a stare su spone uglavnom mogle funkcionirati na privatnoj razini.

U novoj državi plemićke su titule tek smjele biti dio imena¹⁷, što je bila blaža regulacija negoli u Čehoslovačkoj, gdje je zakonom bilo zabranjeno i kažnjivo služiti se njima¹⁸. Neke plemićke obitelji našle su se u nezavidnoj situaciji jer su se njihova imanja našla u dvije ili više država, koje su različito postupale što se tiče odnosa prema staroj eliti i agrarnoj reformi.¹⁹ Pojedini plemići dovijali su se raznim načinima da im imanja ostanu u istoj državi. Tako je grof Ivan Drašković sudjelovao u baranjskoj deputaciji koja je 1919. na mirovnim pregovorima tražila njezino pritjelovljenje jugoslavenskoj državi, zbog čega je dospio u mađarski zatvor. Grof to nije učinio iz jugoslavenskih pobuda, nego u nastojanju da mu imanja ne budu odsječena u različitim državama.²⁰ Pojedine obitelji različito su postupale, a ponekad se to zbivalo i u istom plemićkom rodu, pa i obitelji. Primjerice, Weriand linija roda Windisch-Graetz zatražila je jugoslavensko državljanstvo u nadi da će tako bolje moći zaštititi posjede na jugoslavenskom teritoriju. Istodobno je glavna

¹⁶ Festetics je kupio posjed 1909. od udovice Theresie Erdödy rod. Raczynski. KOLAR 2003-2004: 20-21.

¹⁷ Jugoslavenska vlada 22. 12. 1918. zaključila je da se na teritorij cijele Kraljevine SHS protegnu građanska i ustavna prava kraljevine Srbije, a regent Aleksandar potvrdio je to u manifestu od 6. 1. 1919., dodavši kako su „ukinute sve staleške povlastice“. ŠIŠIĆ 1920: 291, 298.

¹⁸ U studenom 1918. revolucionarna je narodna skupština izvan zakona stavila plemićke naslove, a 1920. predviđene su i kazne za njihovu upotrebu – 14 dana zatvora ili 50 – 15 000 kruna. Čini se ipak da nitko nije zbog toga uhićen. GLASSHEIM 2005: 55.

¹⁹ Nekoliko primjera: Draškovići su imali i posjed u Gradišću, koje je prije pripadalo Ugarskoj, a nakon rata Austriji; Odescalchiji su imali posjed u Ugarskoj, koji je pripao Čehoslovačkoj. Khuen-Héderváryji su imali imanja u Ugarskoj tj. Mađarskoj i Kraljevini SHS.

²⁰ HDA 78, sv. 6-14, 18705/1921, k. 1166.

linija toga roda u Čehoslovačkoj bila protivna takvom oportunističkom stavu prema novim vlastodržcima.²¹ Različite putove odabrala su braća Rudolf i Gustav Normann-Ehrenfels. Rudolf se ogorčeno borio za očuvanje svog zemljoposjedničkog statusa, pa je 1919. otkupio imanja Gustava, koji je pak zauvijek napustio zemlju.²²

Pojedini plemići stranog podrijetla i sada sa stranim državljanstvom²³ oslanjali su se i na pomoć svojih vlada pa i međunarodnih institucija u zaštiti svojih vlasničkih prava. Samuel Festetics 1921. zatražio je pomoć austrijskog Ministarstva vanjskih poslova jer mu je posjed Bajnski dvori sekvestriran bez odštete koja je bila zajamčena mirovnim ugovorom iz Saint Germainea 10. rujna 1919.²⁴, a obitelj Thurn und Taxis naposljetku je uspjela izboriti veliku odštetu tužbom Međunarodnom sudu u Den Haagu²⁵. Također valja spomenuti da su mnogi plemići bili dioničari banaka i poduzeća stare države te imali i njezine obveznice, kao i da je tečaj zamjene austro-ugarskih kruna bio nepovoljan.²⁶

Načelno se može reći da su postojale razlike u adaptaciji plemićke elite i sitnog plemstva. Ovo potonje, uglavnom već davno osiromašeno i prisiljeno živjeti građanskim životom, zarađujući kao činovnici, pravnici, profesori i sl., lakše se moglo prilagoditi jer više nije imalo ni povlastice ni imetak koje bi bilo vrijedno braniti. To, dakako, ne znači da su bili pristaše režima, iako je bilo i takvih drastičnih primjera, poput Janka Bedekovića koji se prije rata kao policijski inspektor istaknuo antisrpskim stavom, da bi nakon 1918. postao zagriženim unitaristom, čelnikom zagrebačke policije i notornim provoditeljem represije.²⁷

Iako u pravilu neprijateljski, odnos novih vlasti prema zemljoposjedničkom plemstvu bio je dijelom diferenciran i ovisio je o njegovoj političko-national-

²¹ WAKOUNIG-STEKL 1992.

²² Rudolf je 1928. podijelio posjed djeci, prepustivši sinu polovicu s dvorcem, a svakoj od tri kćeri po 1/6. Rudolfova strategija pokazala se dugoročno neodrživom i za obitelj pogubnom. Njegova kći Maria Anna, nakon završetka Drugog svjetskog rata, s mužem Lotharom von Berksom odvedena je u radni logor u Valpovu, gdje je Lothar 1945. umro. Preživjeli članovi obitelji otišli su u Rothenthurn u Koruškoj. NAJČER SABLJAK 2012: 45, 122.

²³ Pravo na državljanstvo regulirano je mirovnim ugovorima iz Saint Germaina i Trianona, Rapalskim ugovorom te Zakonom o državljanstvu Kraljevine SHS iz 1928. Državljanstvo su automatski stekle osobe koje su imale zavičajno pravo na nekom od teritorija bivše Austro-Ugarske prije 1. siječnja 1910. Nakon toga datuma morale su imati odobrenje države SHS. Optanti su među ostalim bile osobe koje su imale zavičajno pravo na austro-ugarskom teritoriju ali se razlikuju od većine stanovništva po rasi i jeziku; optirati su morali u roku od 6 mjeseci. METELKO-ZGOMBIĆ 2011: 835-837.

²⁴ Susjedni su objekti Kukuljevićevih i Draškovićevidih očuvani, a Maruševac su od pljačkaških bandi obranili lokalni seljaci. KOLAR 2003-2004: 21, 29-31.

²⁵ ŠIMONČIĆ-BOBETKO 1997: 71, 74-77.

²⁶ Sa zamjenom kruna predugo se otezalo, što je na kraju obezvrijedilo krunu i postavilo paritet na 4:1. BIĆANIĆ 1938: 32-33.

²⁷ JANJATOVIĆ 2002.

noj orijentaciji. Obitelji i pojedinci koji su sloveli kao pobornici jugoslavenstva uživali su povoljniji tretman. Beogradski režim od lokalnih je hrvatskih vlasti 1921. zatražio mišljenje o političko-nacionalnim stavovima plemstva. U poslanom se izvještaju spominju 24 obitelji, od kojih je desetak okarakterizirano kao proaustrijsko, a 7 kao prougarsko, s time što je u nekima bilo različitih opcija. Jugoslavenski orijentiranima označeni su svi Kulmeri, J. Rorauer, J. Kiepach, Z. i D. Turković, T. Pejačević te F. i J. Bombelles. Za A. Vranyczanyja, Aladara Jankovića te Clary-Aldringena istaknuto je da barem odgajaju djecu u nacionalnom duhu. Za solidan dio plemstva naglašeno je da se drži lojalno, a kao neprijatelji su označeni Rudolf i Stjepan Erdödy, Pavao Rauch, Josip, Andrija i Ladislav Janković.²⁸ Podatci potječu od lokalnih vlasti i nisu cjeloviti niti pouzdani. Uostalom, složene kombinacije nekadašnje imperijalne lojalnosti, strategije samoodržanja i osobnih ambicija, nisu se uvijek dale jednoznačno odrediti, tim više što su se stavovi mogli preko noći promijeniti. U tom pogledu najeklatantniji je primjer grofa Josipa Bombellesa, sina Marka mlađeg, u političkom i ekonomskom pogledu čvrsto povezanog s bečkim središtem i vladajućom kućom. Dok je Marko mlađi bio prijatelj prijestolonasljednika Franje Ferdinanda koji ga je posjećivao na njegovom čuvenom lovištu u Opeki, njegov je sin prema gore navedenom izvještaju entuzijastični Jugoslaven koji je tijekom rata izjavio da bi radije tucao kamen nego služio habsburšku vojsku. No, lokalne pa i beogradske vlasti krivo su procijenile tog mladog aristokrata. Njegova lojalnost i izdaja bile su tijesno prepletene, pa se naposljetku pokazao kao *homo triplex*. Talijanskom ministru vanjskih poslova Galeazzu Cianu (kojeg je upoznao tijekom lova s knezom Pavlom!) u ožujku se 1939. predstavljao kao izaslanik V. Mačeka, istodobno radeći za ustaše, jugoslavenski generalštab i kneza Pavla Karadorđevića, a general Slavko Kvaternik smatrao ga je i britanskim agentom! Takva opasna igra očekivano je završila tragično, pa je Bombelles skončao u ustaškom zatvoru.²⁹ Jedan od mogućih motiva za takvo rizično ponašanje bila je želja da održi životni standard na koji je navikao.

Slučaj je Josipa Bombellesa izniman, no bilo je drugih aristokrata koji su se na manje drastičan način prilagodili novome režimu. Grof Miroslav Kulmer mlađi, iako potomak tradicionalno konzervativne i proaustrijski orijentirane porodice korušskog podrijetla, pridružio se Hrvatsko-srpskoj koaliciji, surađujući s Vladimirom Nikolićem Podrinskim na političkom i ekonomskom planu jer su obojica bili predstavnici domaćeg kapitala, ali ujedno do raspada Monarhije i lojalni imperijalni političari. Ipak, to ne znači da ih nisu dijelile razlike. Premda je Nikolić pripadao nobilitiranoj i akulturiranoj srpskoj eliti sklonoj suradnji s Hrvatima, sasvim je sigurno bio receptivniji za srpsku problematiku od Kulmera, koji je predsjedavajući Prvim hrvatskim katoličkim kongresom 1900. u govoru

²⁸ HDA 78, 6-14, 18075/1921, k. 1166.

²⁹ BOBAN 1974: 87, 130; JAREB 2006: 515.

jasno poistovjetio hrvatstvo i katolicizam.³⁰ Nove okolnosti nakon završetka rata primorale su Kulmera, koji je već uživao jugoslavensku predratnu reputaciju, na suradnju s režimom, pa će pristupiti Demokratskoj (kasnije Samostalnoj demokratskoj stranci), a 1930. godine čak postati viceguverner Narodne banke Kraljevine Jugoslavije. No to nije spriječilo tog „purgerskog“ i „seljačkog grofa“, kako su ga zvali, da za Nezavisne Države Hrvatske prihvati poziv da sudjeluje u Hrvatskom državnom saboru 1942. godine.³¹ Vrlo se dobro novim okolnostima prilagodio zadnji ban, Antun Mihalović. I on je već prije 1918. prošao političku konverziju, postavši poput Nikolića od prougarskog političara 1913. članom Koalicije, a 1917. postaje banom.³² Dok je u proglasu 22. listopada 1918. Mihalović neutralnim diplomatskim rječnikom pozvao na održanje sigurnosti, upozoravajući da se državno-pravna pitanja ne mogu odmah riješiti i da narod mora imati povjerenja u „faktore“ koji su na to rješenje pozvani, uoči sjednice Sabora, netom se vrativši iz audijencije kod vladara, na balkonu je zgrade Sabora 29. X. izjavio: „I ja se prvi pokoravam odredbama Narodnog vijeća [...]“. Nakon zaključka Sabora o prekidu starih državno-pravnih veza i osnutku Države SHS ban je izjavio kako svu izvršnu vlast stavlja na raspolaganje Narodnom vijeću SHS, a onim faktorima koji bi mu mogli takvo držanje predbaciti odgovara da ne može drukčije jer je „sin toga naroda“, i ako je riječ o „slobodi troimenog naroda“, ne može stajati po strani.³³ Istoga je dana ban uputio pismo vladaru, obavijestivši ga o događajima i navodeći kako se nije mogao povući u takvom trenutku odlučnom za njegov narod.³⁴ Zbog svoje jugoslavenske reputacije i prihvaćanja nove vlasti Mihalović je bio prihvatljiv Narodnom vijeću, da bi s položaja otišao u siječnju 1919.³⁵ Ostao je politički aktivan i povezan s beogradskim dvorom preko zeta Milana Antića, ministra Dvora, pa je Mihalović bio imenovanim članom jugoslavenskog Senata.³⁶

Na suprotnom polu bili su velikaši poput baruna Pavla Raucha i grofa Stjepana Erdödyja, konzervativci antisrpske i antijugoslavenske orijentacije, koje je novi

³⁰ KORENIĆ 1900: 331.

³¹ *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 8, Zagreb, 2013, 361-362.

³² U Saboru je izjavio 12. srpnja 1917. da njegova vlada želi biti hrvatska i demokratska, tj. da će braniti interese Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i na temelju jednakopravnosti na novi život buditi sve sile „našeg naroda“ radi opstanka i napretka cjelokupnog hrvatskog naroda bez razlike imena. KRIZMAN 1989: 113.

³³ Na istoj je sjednici Josip Šilović ispričao nedolazak Teodora i Marka Pejačevića, opkoljenih zelenim kadrom, ali je u njihovo ime istaknuo kako prihvaćaju novu vlast. ŠIŠIĆ 1920: 182, 191, 203-204.

³⁴ KRIZMAN 1989: 312.

³⁵ Mihalović se 30. svibnja 1918. što se tiče južnoslavenskog pitanja, usuprot austrijskom i ugarskom premijeru, zalagao za trijalističko rješenje. RAHTEN 2008: 228.

³⁶ PAVLOVIĆ 2016. Kao čovjeka Mačekova povjerenja, Antić ga je konzultirao u vrijeme čehoslovačke krize 1939. BOBAN 1974: 30.

režim s pravom smatrao njemu neprijateljskim. Plemići takvog svjetonazora, neskloni promjeni i političkoj konverziji, doista su se našli u novoj situaciji – prezreni i izloženi pritiscima. Posebice se to odnosilo na Raucha, kao bivšega bana kompromitiranog Veleizdajničkim procesom. Stoga je agrarna reforma na njegovim posjedima provedena promptno i nemilice, za razliku od posjeda njegova vlastitoga brata Gejze. Rauch je toga bio svjestan, te se povukao u novosagrađenu vilu u Crikvenici, prepustivši svoje glavno imanje Martijanec kćeri Elizabeti udanoj Vučetić, no taj postupak nije ublažio udar agrarne reforme.³⁷ Stjepan Erdödy pak živio je relativno povučeno na svojem imanju kraj Jaske, u sve težim uvjetima jer imanje nije bilo modernizirano.³⁸

Iako su plemićki zemljoposjednici nakon tranzicije 1848. bili u sve težem položaju, nemali dio njih uspio je opstati. Prvi pouzdani statistički podaci iz 1895. pokazuju da je tada u Banskoj Hrvatskoj bilo 407.403 privatnih gospodarstava. Pravih veleposjeda većih od 1000 jutara bilo je 209 (0,055 %), ali su obuhvaćali 22,46 % ukupne površine. Od navedenih 209 veleposjednika njih 186 fizičke su osobe, po nacionalnosti većinom Hrvati i Srbi (79 %), te Mađari i Nijemci (18,7 %).³⁹ Statistika iz 1895. i manje pouzdani podaci Josipa Krške iz 1902.⁴⁰ pokazuju da početkom 20. stoljeća i dalje postoje veleposjednici koji raspolažu s gotovo četvrtinom ukupne površine. Situacija se stubokom promijenila nakon raspada Monarhije. Već 26. 11. 1918. Središnji odbor Narodnog vijeća SHS zaključio je kako smjesta valja provesti demokratske agrarne reforme, te za parcelaciju i kolonizaciju iz vlastiti uz pravednu odštetu sve posjede koji se po napućenosti te gospodarskim i proizvodnim prilikama toga kraja mogu smatrati velikima. Imanja stečena za rata i od ratnih dobitaka stavljena su pod „odsvojnu zabranu“ i ništetnima proglašeni svi ugovori ili posjedovne promjene prije 19. 10. 1918.⁴¹ Potom je jugoslavenska vlada 25. 2. 1919. donijela Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme, koje su ostale na snazi do 1931. Time je vlada zakoračila u domenu pitanja ustavnog značaja, stavljajući predstavničko tijelo (Privremeno narodno predstavništvo) u podređeni položaj.⁴² Naredbom o djelomičnom izvođenju agrarne reforme od 10. 4. 1919. određeno je kome se zemlja može dati u zakup, a budući da su se posjednici u strahu da će izgubiti zemlju počeli dogovarati sa seljacima 21. 7. 1919. objavljena je Uredba o zabrani otuđivanja i opterećivanja velikih posjeda.

³⁷ IVELJIĆ 2014: 91-99; KOLAR 2003.

³⁸ Stjepan umire 1922. bez djece, a sin njegova brata Rudolfa, Rudolf mlađi, prodat će 1923. očevo imanje Novi Marof i odseliti iz Hrvatske.

³⁹ STATISTIČKI GODIŠNJAK 1905: 342-346.

⁴⁰ Krška je naveo 324 veleposjeda većih od 500 hektara (870 jutara), a samo 32 posjeda imala su više od 5.000 ha, ali su zapremala čak 81,24 % površine veleposjeda. KRŠKA 1902.

⁴¹ ŠIŠIĆ 1920: 256-257.

⁴² PETRANOVIĆ 1980: 40.

Sljedeći je potez režima Naredba o državnom nadzoru i državnoj upravi velikih posjeda od 11. 2. 1920. kojom su veleposjednici mogli nesmetano raspolagati zemljom neobuhvaćenom reformom i lošom zemljom koja im je ionako ostavljena, ali su pod državnu upravu došle šume velikih posjeda, najlukrativniji dio imanja.⁴³ Sve te mjere značile su likvidaciju velikih posjeda i zabranu davanja zemlje u podzakup. Velikim posjedima smatrala su se sva fideikomisna dobra, tj. ona što ih je darovao vladar i nisu se mogla dijeliti, kao i posjedi veći od 100 jutara. Posjedi su oduzeti bez naknade kući Habsburg i članovima dinastija i plemićkih porodica koje su u ratu bile na neprijateljskoj strani. Također je jasna namjera režima da kolonizacijom seljaka iz pasivnih krajeva te dijeljenjem zemlje vojnicima, ratnim dobrovoljcima, invalidima, udovicama i siročadi, te skupine iskoristi kao instrument političkog pritiska na zemljoposjednike. Veliki je problem agrarne reforme bila njezina privremenost do 1931. godine. Zemljoposjednici i seljaci dugo su ostavljeni u neizvjesnosti o krajnjemu ishodu, prepušteni međusobnim sukobljavanjima. Ta je faza završila zbog pritiska Zapada i straha od tužbi podnesenih Međunarodnome sudu u Haagu kao i zbog opće ekonomske depresije. Stoga je 19. VI. 1931. donesen Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima (s izmjenama 5. XII. 1931.), čija je tendencija da očuva barem neke veleposjede, osobito slavonske i srijemske, a zemljoposjednici su ponovo mogli raspolagati šumama veličine do 1000 ha. No, do 1931. godine posjedničko plemstvo prošlo je teško razdoblje, suočeno s izdvajanjem i gubitkom dijela zemlje, podjelom zemlje ne samo domaćim seljacima nego i kolonistima. Seljaci često nisu željeli raditi na plemićkoj zemlji zbog starih razmirica, eksploatirali su i oštećivali šume, a nisu ih ni otkupili ni plaćali zakup, a ponegdje su se i dugotrajno parničili sa zemljoposjednicima. Nepovoljne okolnosti odnosile su se i na povećanje poreza uz smanjene mogućnosti kreditiranja i poticanja industrijskih pogona, a imanja su se smjela prodati samo uz pristanak vlasti.⁴⁴

U razdoblju kada su veleposjedi bili najugroženiji, statistike nisu vođene pa prvi jugoslavenski popis zemljišnih gospodarstva potječe iz 1931. Tada je u Hrvatskoj bilo 531.307 gospodarstava od čega 68 posjeda većih od 500 ha sa 7,5 % površine.⁴⁵ Iako podatci pokazuju usitnjavanje posjeda, prema podacima vrsnog hrvatskog agronomskog stručnjaka Ota Frangeša postotni udio veleposjeda nije drastično pao nego tek s 27 % na 21 %, možda i zbog povećanja iskoristivih površina.⁴⁶

Zaključno se može konstatirati da je glavni udar na veleposjede izvršen tek nakon 1919. te da su oni do 1930-ih usitnjeni. Imanja se sve izraženije dijele među

⁴³ ŠIMONČIĆ-BOBETKO 1997: 130-132; IVELJIĆ 2014: 92.

⁴⁴ ŠIMONČIĆ-BOBETKO 1997: 136; IVELJIĆ 2014: 92.

⁴⁵ ŠIMONČIĆ-BOBETKO 1993: 260-261.

⁴⁶ FRANGEŠ 1937: 194; ŠIMONČIĆ-BOBETKO 1993: 260; IVELJIĆ 2014: 93.

nasljednike, parceliraju i prodaju, pretvarajući plemićke veleposjednike u malo-brojni i sve ugroženiju skupinu, izvrgnutu kako pritiscima režima tako i seljaka i kolonista. Ne čudi stoga što Milan Begović u romanu *Sablasi u dvorcu* (napisanom 1940., objavljenom tek 1952.!) priča o povijesti dvorca na gornjoj Lonji koji se prodaje. Dvorac je zapušten, tik uz nj pasu goveda i raste kukuruz, a njime luta duh s kojim sveznajući pripovjedač razgovara. U dijelom nostalgичnom tonu koji tematizira opreke između grada i sela, Begović kroz lik duha šalje poruku kako drevne plemićke porodice usprkos manama zaslužuju sućut jer nisu krive što je sve tako završilo, proživljavale su agoniju „svoje rase“, ostavile sve uspomene, a poslije njih su došli bezlični i bezimni bankari koji upravljaju imanjem iz kancelarije.⁴⁷ Begović tako poručuje kako su za razliku od plemstva, koje je na posjedu boravilo i dvorce prožimalo svojim svakodnevnim obiteljskim životom, svojim duhom, novi vlasnici bezlični kapitalisti.⁴⁸ Složila bi se s time grofica Ana Elizabeta Janković Daruvarska koja je živjela izvan Hrvatske, ali je nekadašnje imanje posjetila 1931. godine. Usprkos toplom dočeku lokalnog stanovništva boravak ju je rastužio pa je zapisala: „Dvorac mi se činio kao tijelo bez duše.”⁴⁹

Nema dvojbe da je politički i ekonomski položaj plemstva bio ugrožen, no što je s njegovim socijalnim, kulturnim i svakodnevnim životom? Očita je tendencija da se pokuša nastaviti sa starim načinom života u mjeri u kojoj je to bilo moguće. Podrazumijevalo je to određenu reprezentativnost, utjecaj u lokalnoj zajednici te karakteristični obiteljski i svakodnevni život. Reprezentativnost se ogledala u socijalizaciji na visokom nivou, u održavanju gradskih palača, ladanjskih objekata (palača, dvoraca, kurija) i s time povezana načina života, te umjetničkih zbirki, kao i u vizualnim prezentacijama na portretima, grafikama i u manjoj mjeri skulpturama. Kultura smrti trebala se odvijati na tradicionalan način pokopom u grobnicama na vlastelinstvima ili u kriptama crkvi. Uloga u lokalnoj zajednici bila je povezana sa zemljoposjedničkim statusom, dakle s materijalnim aspektom, ali je obuhvaćala dobrotvorne aktivnosti i podupiranje važnih inicijativa u rasponu od prosvjetnih do ekonomskih. Pritom je važnost zemljoposjedničkog plemstva omogućavao i održan patronat, tj. plemići su se mogli, ali nisu morali riješiti te obveze ustupanjem određenog dijela zemljišta Crkvi. Plemićke obitelji nastojale su i dalje živjeti u skladu s načelom *noblesse oblige*, održavajući plemićki način

⁴⁷ BEGOVIĆ 1952: 20.

⁴⁸ Begović zapravo tematizira vlastito iskustvo. Taj je modernistički književnik postao vlasnik dvorca Bisag početkom 1930-ih (1931. ili 1932.), koji je njegov zadnji plemićki posjednik Josip Drašković prodao mađarskoj banci. Duh je u dvorcu Francuz Edgar Corberon, pristaša preporoda, Jelačićev prijatelj i vlasnik dvorca Januševac, koji je u Bisagu pokopan 1861. Begović nije uspio kao vlastelin, iako je uložio nemala sredstva, te je Bisag napustio 1936. i prodao ga opet banci. Dvorac je spaljen 1943. i do danas je ostao ruševina. OBAD ŠČITAROCI 1990: 48-49. <https://darkoantolkovic.wordpress.com/2015/01/04/kastel-bisag-grad/> (pristup 16.1.2018.).

⁴⁹ KEMPF 1933: 50-51.

života (matrimonijalna strategija, socijalna i kulturna reprezentativnost, naobrazba, odgoj, familijarni život) kao jamstvo socijalne ekskluzivnosti te održavajući klasnu solidarnost, no to je bilo sve teže. Premda su nastojali održati endogamiju, ona nije bila u potpunosti moguća zbog otpora mlađe generacije, osobito sinova, ali i zbog potrebe da u obitelj uđu članovi koji će donijeti imetak i nove socijalno-političke veze. Određene promjene zamjetne su i u položaju žena. One su nesputanije nego prije, lakše mogu nadići stare konvencije da se ne smiju ozbiljno baviti nekom karijerom. Primjerice, slikarice više nisu ograničene samo na plemenitu dokolicu, nego se sve više profiliraju kao školovane i u javnosti prisutne umjetnice, od kojih neke čak i na taj način zarađuju.⁵⁰ Mladim djevojkama i ženama bilo je lakše nego prije donositi odluke o vlastitom životu, iako je dio njih često postajao čuvaricama obiteljskog ognjišta i nasljeđa, bilo u doslovnom smislu kao zadnje iz porodice⁵¹, ili kao čuvarice nasljeđa (dokumenata, umjetničkih zbirki i sl.)⁵². Što se uloge plemstva u javnom kulturnom životu tiče, trenutno nije moguće donijeti jasne zaključke jer nedostaju istraživanja o njegovoj zastupljenosti u važnim udrugama i institucijama. No, pretpostavka je da je u tom pogledu utjecaj plemića manji nego prije, iako su oni i dalje obrazovani konzumenti, pa dijelom i mecene kulture i umjetnosti. U vezi s time valjalo bi istražiti jesu li plemići u međuratnom razdoblju pokušali redefinirati svoju ulogu, preuzevši neke tradicionalne elemente svoga habitusa, ali ga dijelom prilagodivši novim okolnostima? Drugim riječima, javlja li se barem u redovima mlađeg, posthabsburškog naraštaja, već i po tome distanciranog od puke imperijalne nostalgije i lojalnosti, ideja da stvore novi poredak moderan po sadržaju, a konzervativan po formi? Takvu ideju promicao je primjerice dio njemačkog plemstva u Čehoslovačkoj, tzv. „Grussbacher Herren“ (gospoda iz Grussbacha, gdje je moravski posjed grofa Karla Khuen-Lützowa). Njihov je cilj revitalizacija plemstva srednje Europe, koje mora napustiti feudalni način razmišljanja i prihvatiti da ne može više nikad biti tako prominentno i potentno kao u monarhijsko doba, ali sa sviješću da je bit i prava tradicija plemstva dublja od njegovog političkog angažmana. Jedan od istaknutih pripadnika toga kruga, Karl Anton Rohan, pisao je kako su temeljni plemićki atributi – junaštvo, samopožrtvovnost, umjerenost – vječni, stoga biti

⁵⁰ Jelka Struppi Wolkenberg davala je likovnu poduku i portretirala vojnike tijekom Velikog rata, a Zora Preradović postala je važan izlagač Ullrichova salona. VUJIĆ 2002: 19.

⁵¹ Ana Janković na početku je svojih memoara zapisala: „Žalosna je stvar koga preživljavati, a vrlo je ozbiljno biti posljednja u jednoj porodici, koja izumire [...]” Nakon smrti majke 1923. smatrala je i svoj život završenim. KEMPF 1933: 9.

⁵² Rudolfova žena Julija Normann-Ehrenfels imala je velik utjecaj na očuvanje i proširenje njihove zbirke djelima modernih slikara poput Crnčića i Sesije. Julija bi na poledine starih slika zbirke dodavala tekst o portretiranoj osobi. Imala je ključnu ulogu u očuvanju valpovačke zbirke umjetnina nakon završetka Drugog svjetskog rata. Sklonila je najvrednija djela u župni dvor, a nakon što je KOMZA (Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina) popisala predmete, dio je ostao kod nje do 1952. kada joj je dopušten odlazak u Rothenthurn. Prije odlaska pohranila je 50 slika u Muzej Slavonije. NAJČER SABLJAK 2012: 64, 82.

plemićem podrazumijeva nadići pojedinačno, individualno. Tradicija omogućava distancu prema svijetu, pa stoga ako je plemstvo kao politički stalež mrtvo, ono je i dalje vibrantno kao moralna zajednica.⁵³ Budući da se u krugu Rohanovih pristaša nalazio i Alfons Clary-Aldringen, čelnik obitelji povezane s Hrvatskom,⁵⁴ može se pretpostaviti da su te ideje bile poznate barem dijelu domaćega plemstva. Agenda toga kruga dala se kombinirati s njemačkim nacionalizmom, jer se smatralo da će samo u jakoj Europi biti moguće ostvariti njemačke interese te da istinsko europsjstvo počiva na nacionalnim temeljima, a ideja o korporativnom uređenju vodila je Rohana i neke njegove pristalice na kraju prema fašizmu i nacizmu.⁵⁵

Drukčiji je put paneuropski pokret Richarda Coudenhove-Kalergija koji je 1922. objavio svoj članak „Paneuropa”. On je smatrao da se stari koljenovići i novo liberalno plemstvo moraju fuzionirati u novom plemstvu budućnosti, spajajući najbolje odlike oba tipa. I on zamišlja revitalizaciju plemstva, ali s drukčijim zadatcima. To plemstvo budućnosti bitan je korifej njegove vizije ujedinjene, progresivne i kozmopolitske Europe.⁵⁶ Pritom je smatrao da buduća ujedinjena Europa može biti savez različitih cjelina, republika i monarhija, centralističkih i federalističkih, korporativno i parlamentarno ustrojenih država, ali isključivo onih koje poštuju temeljna ljudska prava.⁵⁷

U vezi s političko-ideološkom orijentacijom plemstva valjalo bi postaviti i pitanje je li se u Hrvatskoj dio plemstva približio fašizmu i nacizmu, podržavajući ustaški režim ne zbog toga što bi odobravao sve njegove poteze, nego u pokušaju da nove državne okolnosti iskoristi za obnovu svoga položaja? Nažalost, to pitanje hrvatska historiografija uopće nije postavila, a kamoli istražila. Poznato je tek da je nekolicina plemića u vrijeme NDH bila aktivna u diplomaciji i kulturi.⁵⁸

Zaključno se može reći da je tranzicija u jugoslavensku državu za zemljoposjedničko plemstvo bila izuzetno teška, a agrarna je reforma uvelike smanjila njegove posjede i time socio-ekonomsku podlogu njegova načina života. Usprkos tome, nemali dio toga plemstva uspio se održati i u tim okolnostima opstajući sve do kraja Drugog svjetskog rata⁵⁹, kada mu je komunistički režim oduzeo imanja

⁵³ GLASSHEIM 2005: 117-120, 164.

⁵⁴ Alfonsov stric Manfred Alexander Robert oženio je Francisku Pejačević, a njihov je sin Edmund Moritz mlađi. Alfonsova je žena Lidwina (Ludwina) Anna Maria Eltz (kći Johanna Jakoba) čija je sestra Maria Anna bila udana za Karla Heinricha Khuen-Belassija.

⁵⁵ GLASSHEIM 2005: 113-115.

⁵⁶ Te je ideje iznio u djelu *Adel* (Plemstvo), Leipzig, 1923. GLASSHEIM 2005: 113, 120.

⁵⁷ COUDENHOVE-KALERGI 1938: 20-21.

⁵⁸ Npr. Petar Pejačević, Vuk Vučetić, Erwein Lobkowitz (suprug Antoanete Eltz), Oktavijan Miletić, Ivan Hans Alpi-Rauch.

⁵⁹ Među aristokratima to su primjerice obitelji: Drašković, Eltz, Khuen-Héderváry, Normann-Ehrenfels, Bombelles, Pejačević, Kulmer, Hellenbach, Mihalović, Vranyczany, Rauch (tj. njihovi potomci Steeb i Vučetić) i Jelačić.

i dvorce, umjetnine, prisiljavajući većinu da ode na Zapad. Iako su neki plemići ostali u Hrvatskoj i nakon 1945.⁶⁰, ta je godina označila diskontinuitet u povijesti hrvatsko-slavonskog plemstva, dokinut tek novom korjenitom tranzicijom nakon utemeljenja samostalne hrvatske države.

Bibliografija

Izvori

Arhivsko gradivo

HDA 78 – Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond br. 78, Predsjedništvo Zemaljske vlade.

HDA 712 – Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond br. 712, Erdödy.

Objavljeni izvori

BEGOVIĆ, Milan. 1952. *Sablasi u dvorcu*. Zagreb.

COUDENHOVE-KALERGI, RICHARD. 1938. *Kommen die Vereinigten Staaten von Europa?* Ženeva: Paneuropa Verlag.

KEMPF, Julije. 1933. *Dnevnik Ane Jelisave Janković, posljednje iz grofovske porodice Jankovića Daruvarskih*. Požega.

KRŠKA, Josip. 1902. Statistika i šematizam veleposjednika u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb.

STATISTIČKI GODIŠNJAK 1905. *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905.*, knj. 1. Zagreb, 1913.

ŠIŠIĆ, Ferdo. 1920. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919*. Zagreb.

Literatura

BELLER, Steven. 1996. *Francis Joseph*. London, New York.

BIĆANIĆ, Rudolf. 1938. *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*. Zagreb.

BOBAN, Ljubo. 1974. Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. sv. 2. Zagreb.

BRAUN, Rudolf. 1990. Konzeptionelle Bemerkungen zum Obenbleiben: Adel im 19. Jahrhundert. U *Europäischer Adel 1750-1950*, ur. Hans-Ulrich Wehler, 87-95. Göttingen.

COHEN, Gary. 2007. Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy 1867-1914. *Central European History* 40: 271-278.

CSÁKY, Moritz. 2002. Gedächtnis, Erinnerung und die Konstruktion von Identität. U *Nation und Nationalismus in Europa. Kulturelle Konstruktion von Identitäten. Festschrift für Urs Altermatt*, ur. Catherine Bosshart-Pfluger et al., 25-49. Stuttgart-Beč.

⁶⁰ Jelačić, Vranyczany, Kulmer, Hellenbach, grofica Elizabeta Drašković, Ferić de Hudibitek, Kaučić itd.

- CSÁKY, Moritz, Klaus ZEYRINGER (ur.), 2000. *Ambivalenz des kulturellen Erbes. Vielfachkodierung des historischen Gedächtnisses. Paradigma: Zentraleuropa*. Innsbruck-Beč-München.
- FRANGEŠ, Otto. 1937. *Die sozialökonomische Struktur der jugoslawischen Landwirtschaft*. Berlin.
- GLASSHEIM, Eagle. 2005. *Noble Nationalists. The Transformation of the Bohemian Aristocracy*, Cambridge Massachusetts-London.
- GROSS, Mirjana. 1978-1979. O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća. *Historijski zbornik* 31-32: 123-149.
- ISTA 1985. *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb.
- HAMERŠAK, Filip. 2013. *Tamna strana Marsa*. Zagreb.
- HOMEN, Zoran. 2005. Marcel pl. Kiepac – zaboravljeni izumitelj. *Cris* 7/1: 113-122.
- IVELJIĆ, Iskra. 2014. *Anatomija jedne velikaške porodice. Rauchovi*. Zagreb.
- JANJATOVIĆ, Bosiljka. 2002. *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935*. Zagreb.
- JAREB, Mario. 2006. *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*. Zagreb.
- JOHNSTON, William. 2015. *Zur Kulturgeschichte Österreichs und Ungarns 1890-1938. Auf der Suche nach verborgenen Gemeinsamkeiten*. Beč-Köln-Weimar.
- JUDSON, Pieter M. 2016. *The Habsburg Empire. A New History*. Massachusetts-London.
- KOLAR, Mira. 2003. Agrarna reforma na posjedu Gejze Raucha u Lužnici. *Zaprešićki godišnjak* 13: 216-240.
- ISTA. 2003-2004. Sudbina Festetićevih posjeda u Hrvatskoj poslije Prvog svjetskog rata. *Historijski zbornik* 56-57: 19-38.
- ISTA. 1995. Zum Schicksal des Adels in Nordkroatien in der Zwischenkriegszeit. U *Kroatien*, 211-234. Beč-Köln-Weimar (= *Österreichische Osthefte* 37/2, 1995, 457-480).
- KRIZMAN, Bogdan. 1989. *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*. Zagreb.
- KORENIĆ, Stjepan. 1900. *Prvi hrvatski katolički sastanak u Zagrebu 1900*. Zagreb.
- MADERTHANER, Wolfgang, Lutz MUSNER. 2000. *Die Anarchie der Vorstadt. Das andere Wien um 1900*, Frankfurt/Main.
- METELKO-ZGOMBIĆ, Andreja. 2011. Sukcesije država od 1918. do danas na području Republike Hrvatske i njihov utjecaj na državljanstvo fizičkih osoba. *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci* 32/2: 829-855.
- MOLNAR, Branka (ur.). 2012. *Izvori za povijest obitelji Jelačić u Državnome arhivu u Zagrebu*, Zagreb.
- NAJCER SABLJAK, Jasminka. 2012. *Umjetničke zbirke vlastelinskih obitelji u Slavoniji i Srijemu*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.
- OBAD ŠČITAROCI, Mladen. 1990. *Perivoji i dvorci Hrvatskoga zagorja*.
- ORŠIĆ, Juraj. 1917. *Na konju i u rovu*, Beograd. Reprint: Strmec Samoborski, 2014.
- PAVLOVIĆ, Momčilo et al. (ur.). 2016. *Senatori Kraljevine Jugoslavije. Biografski leksikon*. Beograd.

- PETRANOVIĆ, Branko. 1980. *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Beograd.
- POPOVIĆ, Štefanija. 1993. *Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848*. Zagreb.
- RAHTEN, Andrej. 2008. *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj monarhiji 1848.-1918*. Zagreb.
- STEKL, Hannes. 2010. Der erbländische Adel. U *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, sv. IX, 1/2: *Von der Stände- zur Klassengesellschaft*, ur. Helmut Rumpler, Otto Urbantsch, 951-1013. Beč.
- ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka. 1997. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-1941*. Sv. I-II. Prir. Mira Kolar. Zagreb.
- ISTA, 1993. Mijena strukture podiobe zemljišnih gospodarstava u Hrvatskoj 1895-1931. *Povijesni prilozi* 12: 229-279.
- VOLNER, Hrvoje. 2012. Drvna industrija Slavonije s posebnim osvrtom na obitelj Gutmann do kraja 1918. godine. *Historijski zbornik* 65/2: 453-476.
- VUJIĆ, Žarka. 2002. Umjetnost i žena III. U *Hrvatske slikarice plemkinje iz zbirke dr. Josipa Kovačića*, Zagreb.
- WAKOUNIG, Marija, Hannes STEKL. 1992. *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*. Beč-Köln-Weimar.

Despised Elite. Nobility in Croatia and Slavonia After 1918

The author analyses the position of nobility in Croatia and Slavonia prior to the First World War as well as its fate after the fall of the Austro-Hungarian Monarchy. Since the late 19th century the nobility experienced great difficulties in keeping up the pace with the rising middle-class, especially with its economic elite. Following the complex transition into the Yugoslav state in 1918, it was faced with new challenges and major changes. After the fall of the old Monarchy the nobility was left without its sovereign, and moreover, in the new state it was treated as a potential enemy in almost every aspect (national, political, economic etc.). However, the Belgrade regime had at least a partially differentiated approach to noblemen, preferring the ones who had been considered as pro-Yugoslav even before 1918. In spite of these differences, the landed nobility as a whole was very much affected by the land reform that was launched in 1919 but was of a provisional character until the beginning of 1930s, thus further intensifying the conflict between peasants, especially the colonists from the so-called passive regions and war veterans, and the landed nobility.

Prijevod sažetka: Iskra Iveljić

Keywords: nobility, Croatia and Slavonia, 19th/20th century.

Ključne riječi: plemstvo, Hrvatska i Slavonija, 19./20. stoljeće.

Iskra Iveljić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb
iiveljic@ffzg.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

50

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2018.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 50, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vesna Vlahović Štetić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Izvršni urednik / Executive Editor

Nikola Anušić

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by
Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

Lektura / Language editors
Marijana Ivić (hrvatski / Croatian)
Dražen Nemet (engleski / English)

Tisak / Printed by
Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada / Issued
200 primjeraka / 200 copies

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*